

TRANSLATION//WERGER

LI KURDISTANA IRAQÊ CIVAKEKE QIZILBAŞ: ŞEBEK¹

(A KIZILBASH COMMUNITY IN IRAQI KURDISTAN: THE SHABAK)

Martin Van Bruinessan

(Wergera ji Îngilîzî: Hüseyin KAÇMAZ²)

Article Type: Translation Article // Gotara Wergerî

Received // Hatîn: 24.10.2021

Accepted // Pejirandin: 20.11.2021

Published // Weşandin: 30.11.2021

Pages // Rûpel: 142-150

This work is licensed under the Creative Commons Attribution International License (CC BY 4.0). <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>



Citation/Atif: Ferruhi, Yezdan and Eminpur, Ares(2021). Li Kurdistanê Iraqê Civakeke Qizilbaş: Şebek, Translated by Hüseyin Kaçmaz, *Kurdiname*, no. 5, p.142-150

Plagiarism/Întihal: This article has been reviewed by at least one referee and scanned via ithenticate plagiarism website // *Ev gotar herî kêr ji aliyê hakemekî va hatiye nirxandin û di malpera întihalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.*

Abstract

As in the rest of Kurdistan, the south of Kurdistan is the center in which there are many religious communities. One of these communities is the Shabak Kurds. Today, Shabaks generally live in the villages between Duhok and Mosul and in the center of Mosul city. The Shabaks are a very remarkable group in terms of religion. Although language of the community is Kurdish, their religious books, Buyruk, were written in Turkish. Again, despite the fact that they are not neighbors with the Alevi in the north of Kurdistan and in Anatolia and that these two communities do not have direct relationship, there are great similarities between the beliefs of these two communities. This article provides interesting information for us in order to have an idea about Shabaks.

Kurte

Weke tevahiya Kurdistanê, başurê Kurdistanê jî mazûlvantiya gelek civakên dînî dike. Yek ji van civakan jî Kurdên Şebek in. Şebek, îro bi pirani li gundên di navbera Dihokê û Mûsilê de û herwiha li navenda Mûsilê dijîn. Şebek, ji aliyê baweriyê ve gelekî balkêş in. Herçiqasî Kurdîaxêv bin jî pirtûka wan a dînî, Buyruk, bi Tirkî ye. Dîsa li gel ku ne cîranên Elewiyên bakurê Kurdistanê û Anadolê ne û ti pêwendiyên wan ên rasterast bi hev re nînin jî şibahiyan gelekî mezin di navbera baweriyên wan her du civakan de hene. Ev gotar, ji bo ku em di heqê Şebekan de bibine xwedanraman agahiyên balkêş dide.

Kurdistanê Iraqê mazûlvantiya hejmarek civakên dînî yê heterodoks dike, ji van civakan ên ku herî zêde tene naskirin Êzîdî û Kakeyî ne.³ Ev her du dîn jî bi dînên Qizilbaş an jî bi yê Elewiyên Anatoliyayê re hinek lêçûniyan nîşan didin lê di navbera wan de cudahiyan zelal jî hene. Lê li bakurê Iraqê civakeke biçûk jî heye, Şebek, li gel ku ev civak ji Elewiyên herî nêzîk jî pir dûr dijî û digel civakên cîran ên ku girêdayiyê kevneşopiyên heterodoks in di

¹ Ev gotar cara awil di *Les Annales de l'Autre Islam* 5ê de derketiye (1998), 185-196.

² Xwendekarê doktorayê yê Zanîngeha Dicleyê, kacmazhuseyin72@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6327-6130>

³ Dînê Kakeyîyan eynî weke wî dînê ye ku li Îranê jê re Ehlî Heq tê gotin. Xebata herî baş hîn jî ya Edmonds e 1969; li Edmonds 1957, rr. 182-201. jî binerin. Xebata herî nû ya li ser olê Êzîdiyan a Kreyenbroek e, 1995.

nava têtîliyên bi rêkûpêk de ye jî xwiya ye ku civaka Şebek bi Elewiyên Anatoliyayê re xwedan heman bawerî û pratîkan e. Şebek li çend dozîne gundên li rojhilatê Mûsilê dijîn, li sêqozîka ku bi Dîjle û Zapê Mezin hatiye pêçan.⁴ Di sala 1925'an de hejmara wan derdora 10.000'î hatiye hesabkirin; di gişthejmara Iraqê ya 1960'î de 15.000 Şebekên ku li 35 gundan dijîn hatine hejmartin (Vinogradov, 1974: 208). Texmînên dawî meyal in ku hejmara wan bi awayekî berbiçav zêdetir be û tewr çavkaniyeke herêmî angaşt dîke ku 100.000 Şebek hene ku li hinek gundan, hejmara wan gundan jî 60'î piçêkî zêdetir e, belav bûne, li gel çend hezarên ku aniha li navenda bajarê Mûsilê dijîn (Leezenberg, 1997: 159).

Peywendiyên Etnîk

Gelek Şebek pirzimanî ne. Ev yek, angaştên nakok ên derheqê nasnameya wan a etnîk de zêde dîke. Ew, weke Turkmen, Ereba an jî Kurdîaxêv hatine îlankirin û dema ku ev nav maqûl bin yek jî van navan jî aliyê ferdê Şebek ve hatiye pejirandin. Yê biyanî bi gelemperî ew Kurd qebûl kirine (weke grubên din ên heterodoks ên ku li herêmê ne) û wisa xwiya ye heke pêwîst be ku li nasnameyeke din a jî mezhebê xwe berfirehtir bifikirin wan jî xwe wisa dîtine. Lê belê, zimanê diayên wan û ayînên wan ên dînî Tirkî ye (weke rewşa Elewiyên Kurd ên Anatoliyayê) dibe ku ev yek sebeb be bê çima carinan ew weke Turkmenan têne dîtin. Lê, zimanê wan ê dayikê yan jî qet nebe yê gelek Şebekan diyalekta Goranî ye ku şaxek jî zimanên Îranî ye û di heman demê de ew diyalekt jî aliyê Kakeyî, mezhebên cuda cuda û eşîrên biçûk ên li derdorê bi taybetî jî aliyê eşîrên Sarlî û Bajalan ve tê axaftin (lê ne jî aliyê Êzîdiyên ku bi Kurmançî diaxivin ve).⁵

Navê Şebek jî spekulasyonên derheqê rehên wan ên etnîkî de zêde kirine. Vinogradov, qala etîmolojiyeke populer jî navê Ereba lêkera *shabaka* 'kezîbûn, tevîhevbûn, têtîlyekbûn' dîke, ev nêrîn, nêrîna Şebekan a derheqê wan de nîşan dide ku xwe weke civateke jî kokên heterojen dibînin a ku jî aliyê terîqetê hevpar (nizama Sofî) û rêberekî rûhanî bi hev ve hatiye girêdan (Vinogradov, 1974: 210). Di rastiyê de, heta bi reformên erdan ên salên 1958 û 1963'yan tevên Şebekan gundiyên emele û bêzêvî bûn. Zeviyên ku ew tê de dixebitîn yê malbatên seyîd bûn ku li bajaran dijîn, tê angaştîkirin ku ev seyîd jî nivê sedsala 18'an ve xwediyê wan zevîyan in. Wan malbatên seyîd jî ber ku jî ehlî beytê (neviyên pêxember) bûn jî aliyê Şebekan ve hurmeteke gelekî mezin didîtin, seyîd patronên Şebekan ên hişmendîya polîtîk bûn jî, jî aliyekî ve di navbera Şebekan de û jî aliyê din ve di navbera dewlet û civakên mezintir de navbeynkarî dikirin. Rassam, efsaneyêke malbatê ya derheqê endamekî malbateke sereke ya xwedanzêvî de qeyd kiriye ku ev kes dema dorpêça Persan a Mûsilê ya sala 1743'yan *naqibul eşraf* bûye û bi nîşandana mûcîzeyêke biçûk şiyaye bi şah bide qebûlkirin ku dev jî dorpêçê berde. Weke xelata vê zanayîyê, li derveyî bajêr zeviyên berfireh bo *naqib* hatine dayîn. Wî yan jî neviyên wî paşê destûr dane ku Şebekên feqîr li ser zeviyên wan bi cih bibin (Vinogradov, 1974: 211-212).⁶ Dibe ku ev çîrok çêkirî be, ev (çîrok) raveyêke mimkun dide bê çawa civakeke

⁴ Hesabê bi baldarî yê C.J. Edmonds jî serdana wî ya cîranên Şebekan ên Êzîdî (Edmonds 1967) listeyêke gundên Şebekan dihewîne û xwedan nexşeyekê ye ku ev nexşe gundên herî girîng ên Şebekan û civakên din ên heterodoks ên li herêmê nîşan dide.

⁵ Hinek taybetiyên darîçav ên Diyalekta Şebekan (Goranî) di xebata Leezenberg (1997) de hatine destnîşankirin.

⁶ Li Rassam jî [=A. Vinogradov] 1977 binêrin.

heterodoks a ku tûşî zilmê hatiye li şûna ku li erdeke çiyayî ku li wê derê hîn bêhtir ti kes nikaribe bigihîjîyê bijî, hatiye cihekî ku gelekî nêzîkî bajarê mezin e. Têkiliya bi seyîdên bajarî re (yên ku Diwazdeh Îmam bûn) ji ber çewisandina dînî hinek parastin jî daye Şebekan. Şebekên ku angaş kirine ku ew bixwe Diwazdeh Îmam in derketine û xwiya ye ku pêvajoya Şîzasyonê gav bi gav pêk hatiye.

Dîn

Weke grubên dîn ên heterodoks, Şebek jî bûne mijara gelek spekulasyonên xerab ên derheqê xwezaya rastîn a bawerî û pratîkên wan ên dînî de. Herwiha weşanên pêşîn ên derheqê wan de tiji şîroveyên şaş in.⁷ Di salên 1950'î de, niştecihekî Sunî ji Mûsilê, Ahmad Hâmid al-Sarrâf, ku baweriya hinek endamên civaka Şebek bi dest xistibû, derheqê civakê, bawerî û pratîkên wê de xebatek weşand, bi vê xebatê re cara ewil derheqê Şebekan de xebateke bêalî hatiye pêşkêşkirin (Al-Sarrâf, 1954).⁸ Al-Sarrâf hîn bêhtir pirtûka pîroz a Şebekan, Kitab al-manaqib an jî Buyuruq, îstînsax kiriye (reproduce), bi Tirkîya orîjînal li gel wergera Erebi. Xebata al-Sarrâf ev yek zelal kiriye ku baweriya Şebekan ji nêz ve bi baweriya Elewiyên Anatoliyayê (Qizilbaş) re têkildar e. Yek ji lavahiyên Şebekan (*gûlbenk*), weke ku ji aliyê al-Sarrâf ve hatiye dayîn, bi awayekî zelal îfade dike ku Hecî Bektaş û şarezayên Erdebîlê (*Erdebil erenleri*, anku *Safewî*) weke avakerên rêya rûhî ya Şebekan in.⁹ Hinek ayînen Şebekan hene ku di wan de helbest tene xwendin an jî ji ber tene gotin û hinek ji van helbestan bi awayekî zelal bo Şah Îsmailê Safewî (bi mexlesê wî yê Hatâyî) û pîrê Elewiyên Anatoliyayê Pîr Sultan Abdal tene îstinadkirin. Hêmaneke bingehîn ku di gelek helbest û lavahiyan de tê îfadekirin baweriya Xwedê ye, Muhemed û Elî sêmendekê çêdikin ku di vê sêmendê de Elî weke tezahura serdest a îlahî xwiya dike.

Balakirina Elîyî di *nefesê* (helbesta olî ya Elewîyan) ku ji aliyê al-Sarrâf ve hatiye wergirtin (quote) de gelekî berbiçav e (Al-Sarrâf, 1954: 113-114).¹⁰ Ev varyanteke *nefesê* ye ku di nava Elewiyên Anatoliyayê de baş tê zanîn û ji yên din zelaltir e.¹¹ Herçend di çend cihan de xerabûyî xwiya bike jî hêja ye ku bi tevahî were wergirtin:

*Yedi iklim çar köşeyi seyr ettim
ben Aliden gayrı ala görmedim
yaradubdur on sekiz bin alemi*

⁷ Pênaseya Şebekan a ku ji aliye Carmelite Father Anastase-Marie (Al-Karmali 1902) ve hatiye kirin çavkaniya gelek têngiştinên şaş û lîteratura duyem a alîgir e.

⁸ Ev, derheqê Şebekan de xebata herî baş e. Beşeke vê pirtûkê bo Îngilizî hatiye xulasekirin, Moosa, 1987. Nivîskarê xebata duyem, Mesîhî ye û niştecihekî Musilê yê kevin e ku pêwendiyên wî bi Şebekan re çêbûne. Lê ev pirtûk, ne sistematîk e û ne berheviyeke rexneyî ya materyalên din ên nivîskî ye.

⁹ Hacı Bektaş Veli kıvılcıkları, Erdebil erenleri bu yolu bize kurmuş: "Pîrên qizil ên Hecî Bektaş û şarezayên Erdebîlê ev rê ji me re ava kirine" (Al-Sarrâf 1954, r. 96). Tekstê tam ê vê *gûlbenkê* wisa didome: *Tevelli tecelli kabul ola/ istekleri müyesser ola/akşamın hayrı gele şerri def ola/gerçege hu, batıla yih ola/ sirri sir edenin demine hu! / Hacı Bektaş Veli kıvılcıkları / Erdebil erenleri bu yolu bize kurmuş / Hu diyelim erenlerin demine / Allah Muhammed Ali, Hakk dost, pir dost / Hakka şah, batıla uf!*

¹⁰ Nivîskar terma *nefesê* bi kar nayîne, *qasidê* bi kar tîne. Ne diyar e bê Şebek ji bo helbesta xwe ya olî kîjan termê ji van bi kar tînin.

¹¹ Varyanta Anatoliyayê di gelek koleksiyonan de tê dîtin, mînak Öztelli 1973, r.35; Özkırımlı 1985, r.151; Yıldırım 1991, berg 1, r.298.

rızkın vermeğe ganidir gani

*bir ismin Alidir bir ismin Allah
şükür b.rl.giye(?) el-hemdülillah
dinimiz kavidir vallahi ve billahi
ben Aliden gayrı ala görmedim*

*Ali gimen er gelmedi cihane
ona da tuttular yüz bin bahane
yedi kere durdum ulu divane
ben Aliden gayrı ala görmedim*

*Hakk buyurmuş levh üstünde kalemi
nur ile doldurmuş cümle alemleri
Alini çarın mahrum kalır mı
ben Aliden gayrı ala görmedim*

*indim yer bahrine ilgar eyledim
sarı öküz tün saydım fark eyledim
çıkardım gök yüzine seyran etdim
ben Aliden gayrı ala görmedim*

*cennet alanın kapısı divarı taş
la'ldır atarfi gevherdir taşı
Alidir belin kırkların baş
ben Aliden gayrı ala görmedim*

*Pir Sultan Abdal özüdür Ali
dilim böyle söyle: ben özüm eli
Allah Muhammed kendü özüdür Ali
ben Aliden gayrı ala görmedim*

(Li heft diyar çar aliyan geriyam [çar aliye dînyayê] / Min ji Elîyî balatir yar nedît/ Wî hijdeh hezar alem afirandin/ Ew dewlemend e ku rizqê te bide, dewlemed// Navekî wî Elî ye, yek Xweda/ Spas(...), hemd ji Xwedê re/ Dîne me qewîn e, bi îradeya Xwedê/ Min ji Elîyî balatir yar nedît// Ezîzekî weke Elîyî qet nehatiye dînyayê/ Jî wî re jî sed hezar hincet dîtin/ Ez heft caran li diwana mezin rabûme ji pê/ Min ji Elîyî balatir yar nedît// Xwedê ferman daye pênûsê da li ser lewheyê binivîse/ Seranserê cihanê bi nûrê dagirtiyê/ Ma yê ku gazî Elîyî bike mehrûm dimîne?/ Min ji Elîyî balatir yar nedît// Ez daketime nav zeryayê û dîsa bi hewayê ketim/ Min mûyên gayê zer jimartin, min tê derxist/ Ez derketime ezmanan û min temaşe kir/ Min ji Elîyî balatir yar nedît//Derî, hêt û kevirên bihiştê ezmanî/ ew hemû yaqût in, gewher in tevên keviran/ serokê (...) Çilan Elî ye/ Min ji Elîyî balatir yar nedît// Pîr Sultan Abdal, Elî

bixwe ye/ Zimanê min, wisa bêje: ez bixwe destê wî me/ Xweda û Muhemed, Elî bixwe ne/ Min ji Elîyî balatir yar nedît.)

Di çarmalka dawî de helbestvan xwe weke Pîr Sultan Abdal dide nasandin. Ew, pîrê Elewîyan ê navdar ku mihtemelen di dawîya sedsala 16'an de li Sêwasê hatiye darvekirin. Varyanteke vê *nefesê* bo helbestvanekî din tê hesabkirin, Kul Himmet, bi piranî tê gotin ku Kul Himmet mirîdeki Pîr Sultan e. Xeyn ji çarmalka ewil û nîvxeta (hemistich) ku di dawîya her çarmalkê de dubare dibe ev *nefes* ji ya ku ji aliyê Şebekan ve tê gotin hinekî cudatir e lê xwiya ye ku ji orîjînaleke hevpar hatine çêkirin.¹²

Di rastiye de Şebek vê *nefesê* (istinadî Pîr Sultan dikin) weke nîşaneyêke din a tîkiliyên xwe yî nêzik bi Qizilbaş-Elewîyên Anatoliyayê re dibînin. Ji aliyê hinek nivîskarên Iraqî ve hatiye angaştkirin ku Şebek bi eslê xwe Qizilbaşên Anatoliyayê ne û piştî şerê Çaldiranê yê sala 1514'an reviyane başûr.¹³ Ne mimkun e ku *nefesa* me (a ku li jor hatiye dayîn) beriya jiyana Pîr Sultan derketibe holê ev jî tê wateya ku divê piştî şerê Çaldiranê herkeke mirovan û/an jî hizrên Anatoliyayê hebe û belkî bi ihtîmaleke mezin ev herk piştî sedsala 16'an be.

Buyuruq

'Pirtûka pîroz' a Şebekan, *Kitab al-Manaqib* an jî *Buyuruq* (di telafûza herêmî de *burukh* e) ji du beşan pêk tê. Beşa ewil diyaloga bi awayê pirs û bersivan a di navbera Şêx Safedîn û kurê wî Sedredîn de ye, ev diyalog li ser *edeba terîqê* ye û tê de bandora Şiîtiya radîkal nîne; beşa diduyan, *Buyruqa* esas, herçend ne weke hev bin jî dişibe tekstên *Buyuruqê* ên ku ji aliyê hinek civakên Elewî yên Anatoliyayê ve pîroz tene qebûlkin.¹⁴ Ev, ji doktrîn û hîndariyên bi Îmam Elî û Ce'ferê Sadiq re elaqedar pêk tê û tîkiliyên di navbera mamoste (*mürebbi*) û mirîd (*talib*) û sazkirina ayîna biratiyê (*musahiblik*) nîqaş dîke.

Tîkiliya di navbera van tekstên pîroz û bawerî û pratîkên rast ên Şebekan de şêlû dimîne. Al-Sarrâfê ku bixwe Misilmanekî Sunî ye îfade dîke ku Şebek nimêjê nakin, di Remezanê de rojiyê nagirin, zikatê nadin û naçîne Hecê, lê belê ew lê zêde dîke ku ji dêlva her erkekê ji van, ew xwedanên alternatîfên xwe ne. Ew, ji dêlva nimêje ve li mala *pîrê* xwe (rêberêkî irsî yê dînî) civînên ayînî li dar dixin û li vê derê lavayên (*gülbenk*) xwe dixwînin. Ji dêlva Remezanê ve Şebek neh rojên ewil ên Muheremê rojiyê digirin û ji dêlva zekatê ve *khumsekê*, ji pênc paran pareke berhemên çandiniyê, didine *ehlî beytê* (ev para xwediyê milk e). Ew, ji dêlva

¹² Tevahiya tekst (xetên ku beramberî *nefesa* Şebekan tîkîlik in): Yedi iklim dört köşeyi dolandım / Ben Ali'den gayrı bir er görmedim / Kısmet verip âlemleri yaradan / Ben Ali'den gayrı bir er görmedim // Bir ismi Ali'dir, bir ismi Allah / İnkârım yoktur, hem vallah hem billah / Muhammed, Ali yoluna Allah eyvallah / Ben Ali'den gayrı bir er görmedim // Ol kudret bendini kırdım, gark ettim / Sarı öküz tüyün saydım, fark ettim / Arş-ı muallayı gezdim, seyrettim / Ben Ali'den gayrı bir er görmedim // Ali gibi bir er gelmedi cihana/ Ona da buldular türlü bahane / Yedi kez vardım ben ulu divane / Ben Ali'den gayrı bir er görmedim // Cennet bahçesinin nedendir taşı / İncidir topragi, hikmettir işi / Yüz yirmi bin peygamberler başı / Ben Ali'den gayrı bir er görmedim // Kul Himmet'im eydür, Kırklara beli / Dilim medhin söyler, aslımız deli/ Evveli Muhammed, âhiri Ali / Ben Ali'den gayrı bir er görmedim (Öztelli, 1973, r. 35).

¹³ Bi vî awayî Moosa (1988, r.6), nivîskarê Iraqî al-Shaybi dişopîne. Vinogradov (1974, r. 210) jî vê hîpotezê dişopîne û lê zêde dîke ku Şebek jî weke grubên din ên heterodoks ku li herêmê ne, ji bo ku xwe li hemberî zextên polîtîk biparêzin dixwazin ku xwe bi destûra Bektaşîyan ve girê bidin.

¹⁴ Tekstê ku herî zêde mirov dikare jê bawer bike yê Aytekin 1958 e. Li xebata Anke Otter-Beaujean a li ser tekste *Buyruqê* (1997) binerin.

Mekeyê ve gelek caran qebrên pîroz ên li herêma xwe, lê di demên dawî de yên li Necef û Kerbelayê jî, ziyaret dikin.

Şebek û Mezhebên Din

Pêwendiya Safewî-Qizilbaşan, Şebekan ji civakên heterodoks ên cîran cuda dike, anku ji Êzîdiyên li bakur û ji Sarliyên başûrrojilatê wan. Ya duyem, weke Kakeyîyan, anku şaxek ji Ehlî Heqê; ew bi diyalekta Goranî diaxivin ku gelekî dişibe ya Şebekan. Civakeke din a cîran ku Goranîaxêv e, Bajwan an jî Bajalan,¹⁵ tê gotin ku liqek ji yên Şebekan be yan jî berovajiyê vê. Bajwan, bi eşîrtî organize bûne û ji aliyê rêberê eşîretê ve tene birêvebirin, lê li aliyê din Şebek gundiyan tat (ne xwedan eşîr) in, li ser zeviyên malbatên seyîdên bajarî emele ne, ev seyîd ji ber koka xwe ya ku ji Pêxember û Elîyî tê li ser Şebekan xwedan otorîteyê mezîna rûhî ne. Şebek dikare bi serbestî bi Bajwan, Sarlî, Kakeyî û Turkmenên Şîî yên li herêmê re bizewice, ev yek bi şêlûbûna tixûbên di navbera van civakên dînî de bi encam dibe.

Hiyerarşî û Ayîn

Civaka Şebek ji aliyê hiyerarşiyêke rûhanî ku dişibe ya Ehlî Heq û Êzîdîyan ve hatiye organîzekirin. Her ferd girêdayî pîrekî ye, ev pîr mezîna wî yê rûhanî ye (carinan ji aliyê al-Sarrâf ve weke *dede* jî tê binavkirin). Ev, fonksiyoneke irsî ye û her malbat dixwaze ku bi pîrekî taybet re girêdana xwe nîş bi nîş bidomîne. Divê tevên ayînan di rêberiya pîrekî de bin. Di piraniya ayînan de divê pîr alikariya *rehber* an jî rêberê bistîne û divê di pîrozbahiyên serekê yên salane de diwazdeh peywirdar amade bin: *pîr*, *rehber*, yê ku çirayê hildigire (*hamil al-jiragh*), yê ku melkesê hildigire (*hamil al-miknasa*), yê ku tasê hildigire (*saqqa*), qesab, çar peywirdar (*khadam*) û du dergevan (*bawwab*). Herçend navên ku didine wan cuda bin jî civakên Elewî yên Anatoliyayê jî van diwazdeh peywirdaran (*on iki hizmetli*) nas dikin (Al-Sarrâf, 1954:101-103).¹⁶ Pîrên Şebek bi awayekî hiyerarşik hatine rêzêkirin û desthilateke mezîna rûhanî ku bi navê *baba* tê zanîn heye.

Ayînen birêkûpêk li mala pîr tene lidarxistin. Sê heb pîrozbahiyên mezîna ên sereke hene, yek jê şeva erîfeya sala nû ye (meha Berfanbarê tê pîrozkirin), ya din şeva eşûreyê ye. Ya sisiyan “şeva lêborînxwestinê/efüyê” (özür gecesi), di maweyê vê şevê de civat li sûcên xwe mikur tê û nakokî di nava civatê de tene çareserkin.¹⁷ Ev her sê pîrozbahiyên bi şevê, ku her du zayend jî beşdar dibin, di wêjeya destpêkê ya li ser Şebek û Sarliyan de weke *laylat al-kafsha* tene nirxandin, li gel tawanbarkirinên klasîk ên ku ji kirêtiyan ku nayêne zimên pêk tên (lêkera *kafsha* di diyalekta Erebi ya herêmî de tê wateya bidestxistinê). Pêşniyara Minorsky a di heqê çêbûna navê wan de ji *kafshaya* (pêlav) Persan tê, ev pêşniyareke masumtir e û ji aliyê gelek nivîskarên dûmahiyê ve hatiye pejirandin, weke Moosa, ku derxistina şimikê weke orjînalê nêv dibîne. Lê, diyar e ku Şebek bixwe qet vî navî bi kar nayînin.

Beşeke din a girîng ji salnameya ayîna hec e. Du qebrên girîng ên herêmî ku navên wan Ali Resh (“Black Ali”) û Ebas in di Cejna Remezanê (‘id-al fitr) û Cejna Qurbanê (‘id al-adha)

¹⁵ Li MacKenzie 1960 binêrin.

¹⁶ Al-Sarrâf bi awayeyekî eşkere qala qesêb nake lê ew di kurteya Moosa de cî digire, r. 123. Dibe ku li Anatoliyayê serenavê *on iki hizmetli* li gorî cihan biguhere. Nêrîneke baş di Birdoğan 1990: 277-285 de hatiye dayîn.

¹⁷ Ev ayîn li Anatoliyayê bi navê “*görgü cemi*” yê tê zanîn.

de tene ziyaretkirin. Şebek, rabirdüyê bi Îmamê çarem destnîşan dikin, Elî Zeynelabîdînê kurê Huseyn, û piştire bi birayê Huseyn ê jê biçûktir, Ebas, ku li Kerbelayê hatibû kuştin. Cureyekî cuda yê ziyaretê ji kevirkirina (recm) gorekê pêk tê ku qaşo ev gor a Êbeydullah kurê Ziyad e, parêzgarê Iraqê Ummayed ji trajedyaya li Kerbelayê berpirsîyar bû. Ev recm seranserê salê pêk tê (Al-Sarrâf, 1954: 103-104).

Veguherîna Nasnameya Etnîk

Cihên sereke yê heca Şebekan hemû li derdora şûnwarên wan ên niha ne, ev rastî nîşan dide ku wan ji zû ve rehên xwe li wê derdorê berdane û êdî li nafikirin bê ma ji herêmeke din hatine yan na. Bi tenê naveroka baweriyên wan, wan bi Elewiyên Anatoliyayê ve girê dide. Lê zimanê wan ne Tirkî û ne jî diyalekta Kurdî ya bakur e, lê Goranî ye, anku zimanê Sarliyan û Ehlî Heqên din, û biyaniyên ku herî zêde bi wan re di nava tékiliyên civakî de ne Sarlî û seyîdên Şîî yê Mûsilê ne. Ew (Şebek) ji gelek aliyan ve mirovên di navberê de ne.

Gelek hewldanên cûr bi cûr çêbûne ji bo ku Şebek girêdanên xwe yê etnîk an jî yê dînî biguherin. Weke grubên din ên heterodoks, ew jî tûşî hinek zextên civakî bûne ji bo ku hinek olên ku “Ortodoks”tir xwiya dikin bipejirînin. Di dawîya sedsala nozdehan de, maweyê padîşahiya Evdilhemîde Duyem, ew bi darê zorê bo dîne dewleta Osmaniyan mezhebê Henîfî yê Îslama Sunî hatine veguhastin (Deringil, 1998: 71-73).¹⁸ Xwiya ye ku vê bûyerê bandoreke dûdirêj li ser civaka Şebek nekiriye, di destpêka sedsala bîstan de ew vegeyane ser bawerî û pratîkên pêşiyên xwe. Xwiya ye ku demên dawî hinek Şebek xwe weke Diwazdeh Îmam pênase dikin, dibe ku ev yek bi bandora tékiliyên wan ên hîmayeyî bi seyîdên Mûsilê re be.

Di destpêka salên 1980’yî de, ezîzekî Şebek (şîrîkekî kevin ê siyasetmedarê sekuler Celal Telebanî) himayeya finansal a Îraniyan bi dest xist ji bo tevgera polîtîk a kurtedem a Kurd Îslamî. Him Kurd him jî Turkmen, Şebekan weke kêmnîyeke di nava grubên xwe yê etnîk de qebûl dikin. Ji salên 1970’yî ve Şebek (herwiha kêmnîyên din ên herêmê) bûne mijara hewldanên birêkûpêk ên hikûmeta Iraqê ji bo ku Erebîze bibin. Piştî gişthejmarê 1987’an, di vê gişthejmarê de ji mirovan hatiye xwestin ku îfade bikin gelo Kurd in an Ereb in, ev hewlên dewleta Iraqê di maweyê sefera Enfalê ya jenosîdî ku sala 1988’an pêk hat de bi kavilkirina derdora 20 gundên Şebekan û nefikirina wan ji şûnwarên wan giha lûtkeyê.¹⁹ Ji avakirina “herêma ewle” li bakurê Iraqê, sala 1991’ê, û vir ve Tirkîye bi rêya partiyên Turkmen bi belavkirina alikariyên piştgiriye ku van alikariyan didine herkesê ku xwe Turkmen pênase dike, hewl dide ku Şebek û kêmnîyên din ên li herêmê xwe weke Turkmen pênase bikin.

¹⁸ Dokumanên arşîvî yê Osmaniyan dike referans. Ömer Vehbi Paşa parêzgarê Osmaniyan ê Mûsilê bû, wî di sala 1892’yan de ev veguhastinên bi zorê yê Şebek û Êzîdîyan pêk anîn û li gundên wan mizgeft ava kirin.

¹⁹ Li ser Enfal û bandorên wê, li Human Rights Watch (Çavdêriya Mafên Mirovan) 1995 binêrin. Iraq bi awayê fermî dewleteke du-miletî (bi-national) bû ji xeynî Kurd û Ereb pênaseyeke din a nijadî nedihate pejirandin. Dewletê tevên kêmnîyên olî weke Erebîyan qebûl dikirin û xwiya ye ku ji ber xwe-pênaseyên (self-designation) wan ên cuda Êzîdî û Mesîhî li gel Kurdên ji herêmên “qedexekirî” bûne armanca *Enfalê*. Li gorî Leezenberg (1997, r. 163-5), 22 gundên Şebekan bi tevahî yan jî qismen hatine rûxandin û niştecihên wan, derdora 3000 malbat, bo navêndên komkirinê yê li bajarê Hewlêrê hatine nefikirin. Di 1990’î de, wisa xwiya dike piştî ku serokekî wan bi awayê fermî îlan kir ku Şebek Ereb in, bo gelekên ji wan destûr hate dayîn ku vegeyane gundên xwe.

Çavkanî

- Aytekin, S. (1958). Buyruk. Ankara.
- Birdoğan, N. (1990). Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik. Hamburg.
- Van Bruinessen, M. (1997). "“Aslımı inkar eden haramzadedir”: the debate on the ethnic identity of the Kurdish Alevi” in: K. Kehl-Bodrogi, B. Kellner-Heinkele & A. Otter-Beaujean (eds.), Syncretistic religious communities in the Near East. Leiden: Brill, pp. 1-23.
- Bumke, P. (1979). "Kızılbaş-Kurden in Dersim (Tunceli, Türkei): Marginalität und Häresie", *Anthropos* 74, rr. 530-548.
- Deringil, Selim (1998). The well-protected domains: ideology and the legitimation of power in the Ottoman Empire. London: I.B. Tauris.
- Edmonds, C.J. (1957). Kurds, Turks and Arabs: politics, travel and research in north-eastern Iraq, 1919-1925. London : Oxford University Press.
- , (1967). A pilgrimage to Lalish. London: Royal Asiatic Society.
- , (1969). "The beliefs and practices of the Ahl-i Haqq of Iraq", *Iran* 7, 87-106. (1995) Human Rights Watch, Iraq's crime of genocide: the Anfal campaign against the Kurds. New Haven: Yale University Press.
- al-Karmalî, Anastase Marie (1902). "Tafkihat al-adhhân fî ta`rîf halathat adyân", *Al-Mashriq* 5, 576-582.
- Kreyenbroek, Ph.G. (1995). Yezidism: its background, observances and textual tradition. Lewiston, NY: Mellen Research Publications.
- Leezenberg, M. (1997). "Between assimilation and deportation: the Shabak and the Kakais in northern Iraq", in: K. Kehl-Bodrogi, B. Kellner-Heinkele & A. Otter-Beaujean (eds.), Syncretistic religious communities in the Near East. Leiden: Brill, pp. 155-174.
- Luke, H.C. (1925). Mosul and its minorities. London: Martin Hopkinson & Co.
- MacKenzie, D.N. (1960). "Badjalan", *Encyclopaedia of Islam*, new edition, vol. I. Leiden: Brill, p. 863.
- Moosa, M. (1988). Extremist Shiites: the ghulat sects. Syracuse University Press.
- Otter-Beaujean, A. (1997). "Schriftliche Überlieferung versus mündliche Tradition - zum Stellenwert der Buyruk-Handschriften im Alevitum", in: K. Kehl-Bodrogi, B. Kellner-Heinkele & A. Otter-Beaujean (eds.), Syncretistic religious communities in the Near East. Leiden: Brill, pp. 213-226.
- Özkırımlı, A. (1985). Alevilik-Bektaşilik ve Edebiyatı. İstanbul: Cem.
- Öztelli, C. (1973). Bektaşî Gülleri: Alevi-Bektaşî Şiirler Antolojisi. İstanbul: Milliyet.
- Öztürk, S. (1972). Tunceli'de Alevilik. İstanbul: İ.Ü. Ed. Fak. Sosyoloji Bölümü Mezuniyet Tezi.
- Rassam, A. (1977). "Al-taba'iyya: power, patronage and marginal groups in northern Iraq", in: E. Gellner & J. Waterbury (eds.), Patrons and clients in Mediterranean societies. London: Duckworth, pp. 157-166.
- al-Sarrâf, Ahmad Hâmid (1954). Al-Shabak min firaq al-ghulât fî'l-'Irâq: asluhum, lughatuhum, qurrâhum, `aqâ'iduhum, awâbiduhum, `âdâtuhum. Baghdad: Matba`at al-Ma`ârif.
- al-Shaybî, Kâmil Mustafâ (1967). Al-tariqa al-Safawiyya wa rawâsibuhâ fî'l-'Irâq al-mu`âsir. Baghdad: Maktabat al-Nahda, [cited in Moosa 1988].

Sykes, M. (1980). "The Kurdish tribes of the Ottoman Empire", *Journal of the Royal Anthropological Institute* 38, 451-486.

Vinogradov, A. (1974). "Ethnicity, cultural discontinuity and power brokers in northern Iraq: the case of the Shabak", *American Ethnologist* 1, 207-218.

Yıldırım, A. (1995). *Başlangıçtan Günümüze Alevi Bektaşî Değişleri*. 2 vols. Ankara, Ayyıldız.